

ПРОКЛЬОНИ ЯК ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ГНІВУ ДІАЛЕКТНОСІЯ (на матеріалі закарпатського говору)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.25'282.2(477.87):81'373.72

DOI: [https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2\(54\).64-70](https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2(54).64-70)

Пискач О. Прокльони як вербальні маркери гніву діалектоносія (на матеріалі закарпатського говору); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія. Зокрема, проаналізовано структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; з'ясовано специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; розкрито семантику й походження специфічних діалектних компонентів вигуківих фразем-прокльонів; простежено взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Доведено, що потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими концептами: *Бог, чорт, фрас, тут, шл'ак, біда, кара, грім* тощо.

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, небо, марá, сонце, пес; покарати, побити, пропáсти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*таліба, тутá, файт, фрас, шл'ак, фрáнца, трафити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емоційне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *богдай, най / н'ай, обби / ўбы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового. Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Оскільки прокльони належать до табуйованих висловів, їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектоносіїв.

Ключові слова: гнів, проклин, закарпатський говір, структура, семантика, фразеологізм.

Формулювання проблеми. Увага науковців до вивчення активної ролі емоцій у діяльності особистості, дослідження різних способів і засобів вербалізації емоційно-психологічного стану людини, її ставлення до різноманітних життєвих ситуацій, вираження позитивної та негативної емоційності є одним із пріоритетних напрямів лінгвістики, що зумовлено антропологічною спрямованістю сучасних мовознавчих студій. Дослідження взаємозв'язку мовної системи та емоційної сфери людини зумовило появу та становлення окремої галузі мовознавства – емотіології, або лінгвістики емоцій.

Попри значну кількість праць у галузі емотіології, прокльони як маркери негативної емоційності в закарпатських говірках ще не були предметом спеціального вивчення, чим зумовлена актуальність цієї розвідки.

Аналіз досліджень. Властивість мови виражати системою своїх засобів емоційність мовця перебуває в тісному зв'язку з такими семантичними категоріями, як оцінка та експресивність. Сьогодні проблему мови та емоцій активно досліджують українські й зарубіжні лінгвісти А. Вежицька, І. Голубовська, Л. Гнатюк, С. Жаботинська, А. Залізняк, О. Падучева, Є. Петренко, Н. Романова, В. Сліпецька, В. Телія, Н. Цинтар, В. Шаховський,

О. Селіванова, Н. Бойко, О. Трофімова, І. Літвінчук, М. Степанюк, В. Папіш та багато ін.

Емоції охоплюють *суб'єктивний досвід* (безпосереднє, чуттєве переживання); *фізіологічні реакції* (внутрішню реакцію певних систем організму, автономної нервової системи, серцево-судинної, дихальної, серцебиття, почервоніння); *когнітивні процеси* (думки про емоції та ситуації, які їх викликають); *експресивну поведінку* (експресивні зовнішні виразні рухи, які можна помітити у виразі обличчя (міміка), рухах тіла (пантоміміка), вокалізації); *інструментальну поведінку* (схильність до певних дій) і відіграють важливу роль у життєдіяльності людини. Основними функціями емоцій є оцінка, спонукання до діяльності, стереотипне розв'язання ситуацій, організація діяльності, вплив на пізнавальні й органічні процеси [Дуткевич 2017, с. 211].

У науковій літературі з емотіології існує два основні підходи до розуміння емоцій: 1) культурно-релятивістський, відповідно до якого емоції є етноспецифічними, а здатність їх переживати залежить від культури людини та її лінгвоетнічної належності; 2) універсальний, згідно з яким будь-яка емоція відкрита для переживання людиною, попри її національність та культурні чинники, національно-специфічним може бути лише ставлення до емоцій [Петренко 2018, с. 82].

Загальноприйнятою є класифікація емоцій на позитивні, негативні та амбівалентні. Позитивні емоції pojawiaються тоді, коли всі плани узгоджені між собою та усунено непередбачувані обставини. Причиною негативних емоцій є проблема, для вирішення якої немає чи бракує ресурсів. Амбівалентні емоції висловлюють двоїсте переживання, коли об'єкт одночасно викликає в людини два протилежні почуття [Коновал 2019, с. 194]. Серед базових негативних емоцій виділяють переважно п'ять: гнів, сум, страх, зневага (відраза), провина. Зосередимо свою увагу на гніві.

Гнів належить до вроджених імпульсивних універсальних емоцій, часто проявляється як афект, причиною якого є відчуття фізичної чи психологічної перешкоди на шляху до чогось. Почуття впевненості в собі під час гніву значно вищі, ніж під час будь-якої іншої негативної емоції. Амплітуда перебігу гніву (*неспрямована емоція*) представлена такими емоційними станами: невдоволення, роздратування, сердитість, обурення, злість, лють. Відчуття гніву з різним ступенем інтенсивності може виявлятися в таких емоційних станах, як невдячність, ворожість, відчуженість, ненависть, помста, відраза (*спрямована емоція*), формою мовного вияву цих емоцій будуть сарказм, крик, погроза, докір, звинувачення [Гірняк 2019, с. 32].

Мова наділена потужним арсеналом засобів репрезентації емоцій. Головне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, яке пов'язане із суб'єктивним баченням та оцінюванням фрагментів картини світу, мають лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти. Проте широкі можливості для вираження й передачі людських емоцій виявляють фразеологізми, які репрезентують особливості асоціативно-образного світосприйняття й типові риси національної самосвідомості. Як слушно зауважила Н.Коваленко, «фразеологізм як мовні одиниці «утримують» у своїх значеннях світогляд носіїв мови / говірок, який має загальнолюдську символіку та власне національні категорії культури, здатні набувати нових семантичних відтінків» [Коваленко 2021, с. 340].

Хоча різноаспектних досліджень діалектних фразеологізмів на сьогодні є чимало (праці В. Лавера, В. Чабаненка, В. Ужченка, Д. Ужченка, Г. Ступінської, Я. Битківської, Н. Кірілкової, З.Мащук, Г. Доброльожі, Н. Коваленко, В. Грещука, Л. Шуст, А. Галас, О. Мигилинець, Г. Шкурко, О. Харківської та ін.), особливої уваги потребує аналіз фразеологічної варіативності, синонімії, полісемії для вираження емоцій у мовленні діалектоносія, що пояснюється культурними, географічними, соціальними, економічними та іншими чинниками.

Мета статті – дослідити склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; 2) з'ясувати специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; 3) розкрити семан-

тику й походження специфічних діалектних компонентів у вигуківих фраземах-прокльонах; 3) простежити взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Об'єктом дослідження є мовлення носіїв закарпатського говору південно-західного наріччя. Предмет дослідження – склад, семантика, ареальне варіювання та функціонування прокльонів у закарпатських говірках. Джерельна база – більше 150 мовних одиниць, зібраних авторкою особисто та виділених із різних лексикографічних праць. Матеріали з говірки с. Довге представлено на базі рукописної картотеки В. Німчука. Обсценні вислови в статті не розглядаємо.

Методи та методика дослідження: *індуктивний та описово-аналітичний* методи використано для систематизації та аналізу фактичного матеріалу; *структурний і семантичний* – для розкриття текстової інтеграції прокльонів; *методи компонентного й етимологічного аналізу* – для виділення специфічних компонентів прокльонів і з'ясування їх походження; *елементи лінгвокультурологічного й психолінгвістичного аналізу* – для простеження взаємозв'язку прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Виклад основного матеріалу. Яскравим засобом відображення різних ступенів гніву, роздратованості є проклин (прокляття, лайка, лайливий волонтизм, лайливий інтер'єктив) – лайливий вислів, який виражає різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т. ін. Різним аспектам лінгвістичного аналізу прокльонів у межах стійких висловів присвятили наукові праці Т. Осіпова, Ю. Дем'янова, Г. Доброльожі, Л. Шуст та ін. На думку Г. Доброльожі, «вигуківі фразеологізми-прокльони – це емоційно-імперативні формули, які безпосередньо спрямовані до співрозмовника й покликані зупинити мовну чи поведінкову агресію, застеретти від певних учинків, залякати чи угамувати співбесідника» [Доброльожі 2015, с. 154].

Конотативний компонент значення прокльонів є досить однорідним – їм властивий високий ступінь експресії й перевага негативних емоцій. Особливість таких конструкцій полягає в тому, що емоційний елемент належить мовцеві, а експресивний спрямований передусім на об'єкт прокльону. Психологія пояснює такі психічні вияви як спосіб зняття напруження, стресу, емоційної розрядки. Експресивну потужність негативних побажань можна порівняти до фізичної дії – бійки, биття посуду, ламання меблів. Гендерні особливості використання подібних зворотів підтверджує суттєва їх перевага в мовленні жінок, оскільки в чоловіків домінує фізична агресія, а вербальна часто обмежується типовими обсценними висловами.

За своєю комунікативною функцією прокльони завжди спрямовані на адресата мовлення, а тому передбачають наявність спільних знань, досвіду та предмета комунікації. Уживання лайливих формул порушує комунікативну рівновагу, понижує соціальний статус адресата, послаблює його комуніка-

тивні позиції, підсилює негативні емоції через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант тощо [Дем'янова 2010, с. 77].

Семантичний аналіз таких висловів безпосередньо переплітається з культурною спадщиною її носіїв, оскільки у формальному плані «прокльони тісно пов'язані з іншими фрагментами народної словесності: з прикметами, забобонами, присяганнями, закляттями, замовляннями, нашіптуваннями і т. ін.» [Головіна 2009, с. 103]. На думку багатьох учених, міфопоетичній свідомості властива віра в те, що слово має магічну силу, що воно здатне впливати на ситуацію; сам факт виголошення прокльону є певною магічною дією. У більшості випадків мета прокльону – вплинути не стільки на поведінку адресата, скільки на поведінку вищих сил, які можуть змінити ситуацію. Адже «замовляння та клятви виникли в період язичництва, у час ірраціонального сприйняття світу, коли передчуття та інтуїції люди надавали найбільшого значення» [Тиховська 2020, с. 73]. Відомий етнограф, дослідник закарпатського фольклору Ф. Потушняк зауважував, що клятви та прокльони зазнали трансформації – спочатку вони відображали віру людей в існування й допомогу чи покарання вищих сил, а згодом через багаторазове повторення втратили магічне спрямування й перетворилися на словесні формули експресивного змісту [Потушняк 1943, с. 127].

У ментальній свідомості діалектоносіїв закарпатського говору проклин сприймається як порушення стійких норм християнської моралі: *г'ан'ба / гр'іх кл'асті* (Чепа); *кл'асті то гр'іх* (Завадка); *кл'ане г'і їдовіц'а* (Верб'яз); *лаїут лиш безб'ожники* (Колочава), а тому є важким гріхом: *не мож ла́ти / бо будеш у пі́кл'і го́р'іти* (Ворочево). Адже надарма існує повір'я, що прокльон має кармічну силу, а людина, яка багато лає, помиратиме важкою смертю. Вербальним захистом від прокльону часто слугують фрази-обереги: *стекло́ бы ти с'а сло́во, йак ла́йеш; стекло́ бы ти (му, вам тощо) с'а сло́во!* «щоб не збулося твоє побажання»; *а Го́спод' бы ти с'а зра́доваў* – кажуть за якісь прокльони (Довге); *стекло́ бы ти с'а сло́во на гі́но́ псо́во* – щоб погані слова втратили силу (Торунь). Реагуючи на прокльон і спрямовуючи його негативний вплив на сусідні гори, діалектоносії промовляють: *на Сме́рек та на Плеши́ву!* (Торунь). Водночас у мовленні носіїв закарпатського говору існує ціла низка прокльонів та замовлянь, адресованих нечистій силі чи босорканням. При цьому на позначення нечистої сили використовують евфемістичний відповідник – займенник *тот*: *тот / ни двиг бы с'а* (Довге); *тот / не маў бы мо́цы / ги жа́ба хвоста́* (Торунь); *таг* бы с'а держа́ла на сі́лах / йак пісо́к на ві́лах; вичі́р'а бы му (йу́) за мо́р'ом* (Довге) – про босорканню та ін.

У прокльонах застосовується своєрідний мовний прийом – залучення для здійснення зловісного пророкування третьої сили – суб'єкта-виконавця. Це допомагає тому, хто кляне, тобто чинить гріх, «залишатись у тіні» та уникати за це покарання [Головіна 2009, с. 104]. В обстеженому нами матеріалі таких суб'єктів-виконавців переважно позначають:

а) **біблійні та міфічні назви:** *Бог бы вас да́де не д'і́у; Бог / Го́спод' бы т'а по́биў / покараў* (більшість гов.); *Бог по́биў с'віт!* (Довге); *Бог бы т'а по́биў іс'е́мого не́ба* (Чепа); *Бог бы вас де́риў* (Річка); *Бог бы го ні даў* (Річка); *Бо́га му [то́го]* (усі гов.); *до па́на Хри́ста* (Турички); *Ма́р'ічка бы т'а по́би́ла* (Торунь) – ідеться про Марію – матір Христа; *Ма́р'і́а бы го по́би́ла; Ма́р'і́а бы го Бо́жа по́би́ла; по́би́ла бы го Прі́с'ата Д'і́ва* (Річка); *біс бы т'а н'іс; са́тана бы т'а по́нік* (Горяни); *ўбы т'а чо́рт за но́гу ў ха́ш'ч'у ўхо́піў; чо́рт бы тобо́ў ха́ш'ч'у возі́ў* (Білки); *чо́рт бы тобо́ў не́кло проло́міў* (Завадка); *ма́ра бы го Бо́жа ўби́ла* (Сасово); *по́биў бы т'а антíхрист* (усі гов.); *анцихри́ст бы т'а зніщи́ў* (Горяни); *по́биў бы т'а антíпíло́туш 'прокльон'; антíхрест бы т'а по́биў 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 64]; *анца́пілош бы т'а по́биў 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 65]; *не́кло бы т'а по́би́ло* (більшість гов.);

б) **назви хвороб:** *гу́та / гут'а бы т'а по́би́ла / ўби́ла* (більшість гов.), де *гу́та* < угор. *guta* (*űtés*) 'апоплексичний удар, тобто інсульт'; *ўбы т'а шл'ак тра́фіў* (усі гов.); *шл'ак бы т'ра́фив ко́го* 'уживається як лайка, що виражає недобре побажання кому-небудь' [Сабадош 2021, с. 588], де *шл'ак* < нім. *Schlag* 'удар; пастка на птахи; параліч' [Етимологічний словник, т. 6, с. 442], варто зазначити, що прокльони з цим номеном відомі не тільки в південно-західному наріччі (бойківські, гуцульські, наддністрянські, буковинські, лемківські говори), але й на Поліссі: *шоб тебе шл'а́й тра́фіў; шоб тебе шл'ак тра́фіў* [Добролюба 2015, с. 155]; *богда́й на т'а напа́ла ф́ра́нца та ко́рбста / ўбы на то́бі до́ста* (Торунь), де *ф́ра́нца* < п. *franca* (мн. *france*) 'сифіліс, пранці' походить від нвн. *Franzen, Franzosen* 'сифіліс, пранці', що виникло, очевидно, внаслідок скорочення первісного *Franz(os)enkrankheit* 'т.с.', букв. 'французька хвороба' [Етимологічний словник, т. 4, с. 555]; *бола́ би впа́ла 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 276] – важка хвороба, болячка; *кы́лы бы с' т'а віс'ілі* (Сасово) – грижа; *би т'а ко́рбстами бме́тало* (Турички); *ко́рбста бы т'а з'і́ла* (Горяни); *ко́л'у́чка бы т'а по́би́ла / заду́шила* (Торунь) – різкий, колючий біль (псл. **kolti* 'колоти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати' [Етимологічний словник, т. 2, с. 526]); *тре́ска бы т'а зніщи́ла* (Горяни), де *тре́ска* – лихоманка, що пов'язане з псл. *tręsti* 'трясти' [Етимологічний словник, т. 5, с. 629], пор. літ. **Бий** (**бері́, трясі́**) / **побій́** **трясця** ко́го, *лайл*. Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. [Фразеологічний словник 1993, с. 901]; *шў́л' бы му нўс из'і́у* (Довге) – *шў́л'*, очевидно, пов'язане з *шў́луді* 'струпи (перев. на голові); парші; захворювання шкіри', походження якого не зовсім ясне; можливо, зводиться до псл. **šelqdb* [Етимологічний словник, т. 6, с. 453];

в) **абстрактні назви:** *нево́йа бы йіх уби́ла* (Довге); *ниво́йа бы то́то забра́ла* (Сасово); *недо́л'а бы т'а зніщи́ла* (Горяни); *нево́ля бы тя йі́ла* [Грицак 2017, с. 64]; *бідá бы го по́би́ла* (усі гов.); *бідка́ бы*

т'а у́зала; бідні́ц'а бы *т'а* по́била (Торунь); *бідá* бы *го* дрáла (Довге); *недо́брой* бы *го* у́хопи́ло (Турички); *нишчáс'т'а* бы *т'а* по́било (Репинне); *не"шчáст'а* бы *вас* йі́ло (Завадка); *бо́жый суд* бы *т'а* догна́ў (Горяни); *ка́ра* бы *го* по́била (Довге); *ка́ра* бы *го* *Бо́жа* по́би́ла (Річка); *ка́ра* бы *т'а* стрéтила (Горяни); *богда́й* на *н'і* *страх* напáў; *гүрká* бы йі́м *загы́біл'*; *ни́йе* на *них* *загы́беле, погы́беле; нисни́та'* бы йі́м!; *пропа́д'а* бы *му* *пропа́з'н'а* бы *му* 'щоб він пропав' (Довге); *бі́ла* бы *т'а* *лиха́ годі́на* (Турички), пор. літ.: *Бий / побий (побила б) тебе (його, її, їх і т. ін.)* *лиха [та нещаслива] година (морока, грім, хрест і т. ін.), лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь [Фразеологічний словник 1993, с. 152]; *гали́ба* бы *т'а* йі́з'іла / по́би́ла (Торунь) – слово *гали́ба* запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво словацької; уг. *galiba* 'клопіт; хаос, безладдя' задовільної етимології не має; слц. *galiba* 'неприємність, злополуччя' [Етимологічний словник, т. 1, с. 460]; *жур* бы *т'а* по́биў (Завадка) – *жур* 'журба, клопіт' пов'язане з псл. **žuriti* < **gheur* [Етимологічний словник, т. 2, с. 210];

г) метеорологічні назви: *грім* / *гр'ім* / *грѣм* / *гром* бы т'а побиў / убиў; побиў бы т'а *грім* / *гр'ім* / *грѣм* / *гром* (усі гов.); *грѣм* бы т'а у́дариў (Білки); *гр'ім* бы ўн'ого луснуў (Річка); *гр'ім* бы ўт'а у́дариў / тр'існуў; *громы* бы го йас'н'і поби́ли (Торунь); *громова́ кўп'а* бы го поби́ла (Річка) – йдеться про кульову блискавку; *бур'а* бы т'а з'їла; *бліскаўка* бы т'а зніщи́ла (Горяни); *сонце* бы т'а поби́ло (усі гов.); *сонце* бы т'а спали́ло та сокруши́ло (Білки); *сонце* бы на н'ого не загр'іло (Річка); *дбы* на вас *небо* падало; *небо* бы іі ўби́ло; *дбы* ним *зімл'а* би́ла; *хма́ры* *ти* туті́ со́лонткі! (Сасово); *най* т'а *зімл'а* ни но́сит' (Горяни); *зімл'а* бы го сыра́ не прин'ала (Торунь); *мрак* бы його́ побиў (Довге); *бы* т'а *вода́* зне́сла; *бы* т'а *ві́тром* и́здўло (Білки); *перу́н* бы т'а побиў (Завадка), де *перу́н* 'грім' < псл. *perunъ* т.с., пов'язане з *pyrati* 'бити, ударяти' [Етимологічний словник, т. 4, с. 357], див. бойк. *пѣрун* 'грім' [Онишкевич 1984, II, с. 57]; лемк. *перу́н* 'грім, блискавка' [Пиртей 2004, с. 230]. Сюди також належать вислови міфологічно-символічного змісту *поби́ла* бы т'а *ко́лесниц'а* / *шчо* луді́ бйе; *поби́ла* бы го *толѣсниц'а* (Довге), зафіксовані в рукописній картотеці В.Німчука і пов'язані з народним повір'ям, що коли гримить, то святий Ілля їде в небі на своїй колісниці:

г) фаунономени: *пес* бы ти *о́чи* *лизáу* (Сасово); *псы* бы ти *лáбы* / *гúбы* *лизáли* (Торунь); *псы* бы му *úха* *лизали*; [бодай] му *псы* *úха* *лизали* (Довге); *пес* бы т'а *йз'íу*; *вóу́к* бы т'а *йз'íу*; *вóу́ци* бы т'а *йз'íли* (большість гов.); *обы* т'а *мы́ши* *ýночи* *загрызли*; *най* бы т'а *кома́ры* до *смéрти* *закуса́ли* (Білки); *зме́й* бы т'а *обви́у* (Горяни); н'ай му *жа́ба* *ц'и́ц'кы* *да́с'ц'* (Торунь); *и́ли* бы т'а *во́ши* / *йак* *ты* *ме́не* (Завадка);

д) назви сакральних та інших предметів: *хрест*^{дм} бы го убій; *хрест*^{дм} бы го побій; най го *хрест* пубіе; *хрест* бы ў н'ого гр'ануў (Довге) – такі прокльони переважно спрямовані проти нечистої сили;

*хрест бы го Бóжый убиў; Бóжї рїзы бы го побїли;
Бóжа пáлиц'а бы го побїла (Річка); а с'вїчку ти!
(Довге); ўбы т'а кáмін' придавиў (Білки);*

е) назви осіб: *обы́ ти д'і́ти* нóгы ў бáн'ц'і́ полока́ли; ў́бы т'а д'і́ти не ўпозна́вали; д'і́ти бы́ ти гаў́кали на цвѐтнѝй тиливѝзор (Білки); *обы́ ти с'а д'і́ти* со́н'ц'а бдѝа́ли (Сасово).

Для посилення емоційності діалектоносії (особливо жінки) використовують демінутивні утворення із суфіксами -к(а), -иц(я), -ічк(о), -іньк(а, ойе, е): *бід^мка́, бід^{иц}а́, г^{иц}иц^аа́, с^{о́н}ічк^о, нишч^{а́с}т'ічк^о, Б^огоцк^о, Б^ог^{о́н}к^о, М^{о́р}ішк^а, М^{а́р}ічк^а, гир^{и́н}ка́* (біда) тощо, промовляючи відповідні вислови з виразним емпатичним акцентуванням: *нишча-а-а́с-т'ічк^о б^у т'а побіло́ й^асно́йе!* (Репинне). Експресивну функцію часто поглиблює частка а на початку вислову: *а М-о-о-о́р-ішк^у ти тут^у с^{о́л}-о-о-о́тк^у!* (Сасово).

Щодо вияву різного ступеня гніву діалектоносія прокльони можна умовно поділити на легкі й важкі. Легкі прокльони не пророкують каліцтва чи смерті опонента, наприклад: *ка́чка / ма́чка бы т'а ко́пнула* (більшість говорів); *богда́й с'а ні́гда ни від:а́ла!* (Репинне); *а / Бо́гон'ко бы вам с'а зра́доваў; ни сні́ли бы с'а!* (Довге) та ін. Важкі прокльони утворюють три групи: 1) вислови з побажанням фізичних, психічних травм чи каліцтва адресатам мовлення: *о́чи бы му упу́лило; у́нили бы йим пы́скы, ўбы ў́нили! богда́й с'а боа́ли (бойа́ли) й т'іне со́бі; йа́зык бы му прысты́ў / приру́с* (Довге); *ун'імі́ў / зан'імі́ў бы* (усі гов.); *богда́й му йа́зык ві́сцох* (Торунь); 2) прокльони, що пророкують зникнення чи заціпеніння (здеревіння, скам'яніння) об'єкта гніву: *пропа́ў / прапа́ў бы; скамін'і́ў / сками́н'і́ў бы* (більшість гов.); *ска́паў бы 'щез би'* (Королево); *а зди́риві́ў бы; ста́ў бы с'ц'індо́ў* (Довге); 3) прокльони з побажанням смерті (раптової чи важкої, затяжної): *здох бы* (усі гов.); *крдó бы т'а на́гла зал'а́ла; богда́й жи́ў сто го́д і́ў по по́т'ат'іх* (Річка, Торунь); *богда́й ниду́жджа́ў! три бы му н'ны з ні́шн'ым* (Довге); *богда́йис'ні́гда ни сконча́ла* (Чепа) та ін.

осиновий кіл забивали в могилу мерця, котрого вважали упирем (щоб він не піднявся вночі); пор.: «Нехай йому осина» (Номис); «Тьфу, осина тобі, маро!» (Франко) [Етимологічний словник, т. 4, с. 220]. Пор. західнополіське *хай воно на осину йде!* [Шуст 2019, с. 59].

Як відомо, угорська мова відчутно вплинула на лексику й фраземику закарпатського говору. Кілька мадяризмів фіксуємо й у складі прокльонів *іди до галіби* (усі гов.); *до сто бід езёрных* ‘вираз досади; легкий прокльон’, пор. угор. *ezer* «1000»; *до фені* ‘до біса’ – пов’язане з уг. *fene* «чорт; ракова виразка» [Етимологічний словник, т. 6, с. 86]; *а фай бы ти* (Завадка); *файг бы му* (Довге) – вигук, що виражає прокляття, побажання хвороби, смерті, де *фай / файг* – очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *fáj* ‘боліти’ етимологічно неясне [Етимологічний словник, т. 6, с. 64].

Цікавою з погляду семантики й походження є назва *фрас / фрац*, що вживається в багатьох прокльонах: *фрас / фрац бы т’а побиѹ / ѹз’аѹ; іди до фраса; йакóго фраса* (більшість гов.); *фраса ти темного* (Верб’яж); *фрас бы ти быѹ* [Сабадош 2021, с. 562]. Подібні вислови відомі й у сусідніх українських говорах: бойк. *фрац / фрас* ‘чорт’, ‘біс’, ‘лихо’. *Н’ай го фрас уко́ле! Фрас го зна́є! Шчо за фрас! Аби тебе́ фрац побив! Бода́й тебе́ фрац ѹз’аѹ с тво́йоу робо́тоѹ!* [Онишкевич 1984, II, с. 333]; лемк. *фрас* ‘лихо; чорт’. *Фрас бы тя взяв! Ты, фрасе! Ид до фраса!* [Пиртей 2004, с. 323]. Пор. гуц. *фрас* ‘біс, чорт; нечиста сила’ [Піпаш, Галас 2005, с. 209]; бук. заст. *фрас* ‘розлад травлення у кишковику малої дитини’ [Словник буковинських говірок 2005, с. 600]. Назва *фрас* у закарпатському говорі вживана в значенні ‘чорт’, ‘хвороба’ ([*йакѹ́йис’го фрас ухóтиѹ / шчо ни гóден устáти*]), ‘епілепсія’ і запозичена, очевидно, з німецької мови через угорську: пор. угор. *frasz* ‘чорт’, ‘епілепсія’, нім. *Fraisen* ‘епілепсія’ [Сабадош 2021, с. 562], хоча в інших говірках можна вбачати польське посередництво [Етимологічний словник, т. 6, с. 128]. Поширені в більшості говірок Закарпаття вислови *фрасова кар’іка*, *ніс: ‘а / ніс’ц’а ти лаба; йди на ніс: ‘у / ніс’ц’у лабу*, напевно, також скальковані з угорської мови.

Література

1. Гіряк О.Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 30–34.
2. Головіна Н.Б. Народні прокльони в контексті мови і культури (на матеріалі української та німецької мов). *Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету*. 2009. Вип. 26. С. 102–106.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Дем’янова Ю.О. Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2010. Вип. 12. С. 72–79.
5. Добролюбова Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення та етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2015. Вип. 26. С. 152–158.
6. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ, 2017. 388 с.
7. Етимологічний словник української мови. Київ, 1982–2012. Т.1–6.
8. Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія. Кам’янець-Подільський, 2021. 404 с.

Висновки. Отже, потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими номінаціями: *Бог, чорт, фрас, гута, шл’ак, бідá, кáра, грíм* тощо. Деякі прокльони архаїчні й мають глибоке язичницьке коріння (*цурáха бы ти; с:інá бы му!*).

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, чорт, нéбо, марá, сóнце, пес, корóста; убі́ти, удрáрити, покара́ти, побі́ти, пропáсти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*галі́ба, гута, фай(т), фрас, шл’ак, фра́нца, тра́фити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емпатичне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *богда́й, най / н’ай, об́би / ўбы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового: *іди́ / нѹшóѹ до сто чóртѹ!* (Кушниця); *иди́ собі́ пут’ом!* (Колочава). Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Прокльони належать до табуйованих висловів, тому їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектоносіїв.

Результати цієї розвідки потребують подальшого опрацювання, оскільки проаналізовано лише незначну частину мовного матеріалу, тому перспективність дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні емотивних функцій діалектної лексики й фраземики.

9. Коновал І.І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 13. С. 194–201.
10. Літвінчук І. Прагматика емотивного тексту: дис.... к. філол. наук. Київ, 2000. 231 с.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
12. Петренко Є.М. До проблеми вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 37. Том 4. С. 81–84.
13. Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: матеріали для словника. Legnica-Wrocław, 2004. 460 с.
14. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
15. Потушняк Ф. Клятва в народному в'ярванню. *Літературна неділя*. Ужгород. 1943. Р. 3. Ч. 11. С. 127–130.
16. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород, 2021. 598 с.
17. Словник буковинських говірок / кол. авт., ред. Н.В. Гуйванюк, К.М. Лук'янюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
18. Тиховська О. Етнопсихологічний аспект замовлянь та клятв у фольклорі українців Закарпаття. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 5/6 (387/388). С. 63–74.
19. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.
20. Шуст Л.М. Західнополіські вигук-прокльони в системі негативних комунікативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 56–60.

References

1. Hirniak O.H. (2019) Emotsiia hnivu u suchasni emotyvnii leksytsi: teoretychnyi aspekt [The Emotion of Anger in Modern Emotive Vocabulary: Theoretical Aspects]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys»*. № 5. S. 30–34 [in Ukrainian].
2. Holovina N.B. (2009) Narodni proklony v konteksti movy i kultury (na materialy ukrainskoi ta nimetskoi mov) [Folk Curses in the Context of Language and Culture (based on Ukrainian and German Languages)]. *Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 26. S. 102–106 [in Ukrainian].
3. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovyuka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv. 380 s. [in Ukrainian].
4. Demianova Yu.O. (2010) Natsionalno-komunikatyvni osoblyvosti paremiinykh formul prokloniv ta zlopobazhan [National Communicative Features of Proverbial Formulas of Curses and ill Wishes]. *Doclidzhennia z lekcukolohii i hpamamuku ukpainskoi movu*. Vyp. 12. S. 72–79 [in Ukrainian].
5. Dobrolozha H. (2015) Vyukovi frazeolohizmy yak vidobrazhennia svitobachennia ta etnosvidomosti ukrainsia (na materialy dialektnoi frazeolohii Serednoho Polissia) [Mezhdometnyh idioms as displaying world and national consciousness of Ukrainians (based on the dialect phraseology Middle Polissya)]. *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Vyp. 26. S. 152–158 [in Ukrainian].
6. Dutkevych T.V. (2017) Zahalna psykholohiia. Teoretychnyi kurs [General Psychology. Theoretical Course]: navch. posib. Kyiv. 388 s. [in Ukrainian].
7. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv. T.1–6 [in Ukrainian].
8. Kovalenko N.D. (2021) Frazeolohiia v ukrainskomu dialektnomu movlenni: monohrafiia [Phraseology in Ukrainian Dialectal Speech]. Kamianets-Podilskiy. 404 s. [in Ukrainian].
9. Konoval I.I. (2019) Reprezentatsiia emotsiinoho stanu khudozhnogo personazha emotyvnno-otsinnymy semantychnymy zasobamy v movotvorchosti Oleksandra Dovzhenka [Representation of the Emotional State of a Literary Character using Emotive and Evaluative Semantic Means in the Linguistic Creativity of Alexander Dovzhenko]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriia «Filolohichni nauky»*. № 13. S. 194–201 [in Ukrainian].
10. Litvinchuk I. (2000) Prahmatyka emotyvnoho tekstu [The Pragmatics of Emotive Text]: dys.... k. filol. nauk. Kyiv. 231 s. [in Ukrainian].
11. Onyshkevych M.I. (1984) Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiko Dialects]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1–2 [in Ukrainian].
12. Petrenko Ye.M. (2018) Do problemy verbalizatsii emotsii [On the Problem of Verbalising Emotions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. № 37. T. 4. S. 81–84 [in Ukrainian].
13. Pyrtei P.S. (2001) Slovnyk lemkiivskoi hovirky: materiialy dlia slovnyka [Dictionary of the Lemko Dialect: Materials for a Dictionary]. Legnica-Wrocław. 460 s. [in Ukrainian].
14. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
15. Potushniak F. (1943) Kliatva v narodnomu v'ярvanii [Swears in Folk Beliefs]. *Literaturna nedіlia*. Uzhhorod. R. 3. Ch. 11. S. 127–130 [in Ukrainian].

16. Sabadosh I. V. (2021) Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokymytsja Khusts'kogo rayonu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokymytsja Village, Khust Region]. Uzhhorod. 480 s. [in Ukrainian].
17. Slovník bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian Dialects] / kol. avt., red. N. V. Huivaniuk, K. M. Lukianiuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
18. Tykhovska O. (2020) Etnopsykholohichnyi aspekt zamovlian ta kliatv u folklori ukrainsiv Zakarpattia [Ethno-Psychological Aspect of Incantations and Swears in Folklore of the Transcarpathian Ukrainians]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 5/6 (387/388). S. 63–74 [in Ukrainian].
19. Frazeolohichnyi slovník ukrainskoi movy (1993) [Phraseological Dictionary of Ukrainian] [uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
20. Shust L. M. (2019) Zakhidnopoliski vyhuky-proklony v systemi nehatyvnykh komunikatyvnykh formul ukrainsiv [Interjection-Curses of Western Polissya Dialects in the System of Negative Communicating Forms of Ukrainians]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 7. T. 1. S. 56–60 [in Ukrainian].

CURSES AS VERBAL MARKERS OF A DIALECT SPEAKER'S ANGER (BASED ON THE MATERIAL OF THE TRANSCARPATHIAN DIALECT)

The paper explores the composition, semantics, and functional features of curses as verbal markers of negative emotions in dialect speakers. In particular, it analyzes the structural characteristics of curses in the Transcarpathian dialects; clarifies the specifics of the functioning of various thematic groups of nominations within curses; reveals the semantics and origin of specific dialect components of interjective phraseological curses; and traces the connection between curses, mentality, and the psycho-emotional state of dialect speakers.

It has been proven that curses are a powerful communicative marker of negative emotions among speakers of the Transcarpathian dialect, the vast majority of which belong to interjective phraseologisms. The emotion of anger is verbalized through curses containing biblical, mythical, meteorological, abstract, and other concepts such as *God*, *devil*, *fras*, *huta*, *shliak*, *trouble*, *punishment*, *thunder*, etc.

According to the degree of expressed anger, curses can be conventionally divided into *mild*—those expressing dissatisfaction or reproach without wishing harm or death upon the opponent (these are mainly expressions containing animal names)—and *strong*, which demonstrate anger and hatred toward the addressee.

The lexical composition of curses is predominantly native Ukrainian (e.g., *Boh* ‘God’, *nebo* ‘sky’, *mara* ‘phantom’, *sontse* ‘sun’, *pes* ‘dog’; *pokaraty* ‘to punish’, *pobyty* ‘to beat’, *propasty* ‘to perish’, etc.), while a smaller portion of German and Hungarian borrowings (*haliba*, *huta*, *faig*, *fras*, *shliak*, *franca*, *trafity*) reflects the specificity of the Transcarpathian dialect.

In terms of communicative purpose, the analyzed curses are imperative constructions pronounced with corresponding exclamatory intonation, in which emphatic accentuation is quite noticeable. Additional grammatical means of expressing inducement include particles *bohdaï*, *nai* / *n'ai*, *oby* / *uby* / *by*, as well as verb forms in the imperative or indicative used with imperative meaning. From a syntactic perspective, curses most often have the structure of a simple two-member or one-member sentence.

Since curses belong to the category of taboo expressions, their usage is rather limited and determined by cultural, religious, and individual psychological factors of dialect speakers.

Keywords: anger, curse, Transcarpathian dialect, structure, semantics, phraseologism.

© Пискач О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>